

Honderd jaar beroepsonderwijs: ondanks alles blijft het Halbbildung

Het beroepsonderwijs kan zijn honderdtweede verjaardag vieren. In 1919 werd de wet op het Nijverheidsonderwijs aangenomen, de eerste wettelijke regeling voor het beroepsonderwijs in Nederland. Sinds een halve eeuw daarvoor waren er wel opleidingen en cursussen voor het verwerven van beroepscompetenties, maar alleen op kleine schaal en alleen voor enkele soorten werk¹ en zonder steun en toezicht van de overheid. Vanaf 1919 was medefinanciering van overheidswege mogelijk en controleerde de overheid de kwaliteit voor een breed scala aan opleidingen, onder meer voor ambacht, techniek, handwerk, nijverheid, kunst, visserij, scheepvaart, zeevaart, mijnbouw, huishouden, landbouwhuishouden, vrouwelijke handwerken en maatschappelijk werk.² Dat zorgde voor een sterke toename van het aantal scholen voor beroepsopleiding en het aantal leerlingen.

Het beroepsonderwijs heeft behalve wat te vieren, zich ook wat af te vragen. Hoe staat het na ruim honderd jaar met de Bildung? Ten tijde van de opkomst al, rond 1920, stond in Europa en de Verenigde Staten de pedagogische kwaliteit van het beroepsonderwijs ter discussie. Met name de onderwijsfilosofen John Dewey³, Georg Kerschensteiner⁴ en Eduard Spranger⁵ pleitten voor kritischer onderwijs dan gebruikelijk was. Het moest *Berufsbildung* zijn, geen beroepsscholing.

Eduard Spranger karakteriseerde het Bildung-aspect als volgt:

“Wer für seinen Beruf ‘gebildet’ wird, der wird zugleich zur Freiheit gegenüber allen Einzelleistungen in ihm erzogen, der lernt ihn in einem größeren Kulturzusammenhang auffassen und geistig über ihm stehen, statt von ihm verschlungen zu werden. ... Es gibt nur einen entschiedenen Gegensatz zum gebildeten Menschen: das ist ... der bloße Spezialist, der mit uneröffneten Augen an seiner Scholle haftet und sich ewig im Kreise seiner engen Routine dreht.”⁶

Vrij vertaald: Beroepsvorming is Bildung wanneer de leerling tot vrijheid gebracht wordt tegenover alle afzonderlijke beroepstaken; wanneer hij die taken leert begrijpen in een ruimere maatschappelijke en culturele samenhang en leert er moreel en intellectueel boven te staan in plaats van erdoor overmeesterd te worden. Het tegenovergestelde van Bildung is wanneer er een specialist van je gemaakt wordt die blindelings en routineus zijn werk doet, alles altijd op dezelfde manier.

¹ Onder andere op tekenscholen, landbouwscholen, handelsscholen, industriescholen en huishoudscholen. P.Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy (1987). *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de middeleeuwen tot aan de huidige tijd*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.

² *Wet op het Nijverheidsonderwijs* (1919).

³ 1859-1952.

⁴ 1854-1932.

⁵ 1882-1963.

⁶ Eduard Spranger (1965, oorspronkelijk 1918). *Grundlegende Bildung, Berufsbildung, Allgemeinbildung*. Heidelberg: Quelle & Meyer Verlag, 14, 19.

De visie van Kerschensteiner en Dewey is vergelijkbaar. Zij het, dat Dewey het “education” noemde.⁷ De associatie van beroepsonderwijs en Bildung was nieuw, want tot dan toe was het gangbaar om beroepsonderwijs en Bildung tegenover elkaar te stellen. Ongeveer zo: Beroepsonderwijs is functioneel en instrumenteel; het modelleert de leerling naar de eisen die het beroep stelt. Bildung is open en verrijkend; het verruimt en verfijnt de kennis en vaardigheden en het denken en het geweten en zodoende de moraal en de mogelijkheden van de leerling.⁸ Dewey, Spranger en Kerschensteiner ontkenden dat beroepsonderwijs en Bildung elkaar uitsluiten, omdat beroepsonderwijs ook “bildend” kan zijn.

Daar komt nog iets bij. Dezelfde drie onderwijsfilosofen zagen een intrinsieke samenhang tussen arbeid en Bildung en tussen Bildung en burgerschapsvorming.

Zij wezen erop dat werk vormend is: arbeid, doen als in de beroepsuitoefening, is zelf “bildend”. Eind 19de eeuw was het in het primair onderwijs vernieuwend om handwerk op te nemen in het leerplan, omdat het veel leerlingen motiveert en activeert. Dewey en Kerschensteiner gingen een stap verder. Bildung vereist zelfwerkzaamheid, leren door doen, en dan liefst werk in het kader van nuttige bezigheden, ervaarbaar nuttig. Vandaar: arbeid is de motor van “bildend” onderwijs.⁹ Bildung in beroepsonderwijs is derhalve onlosmakelijk verbonden met beroepsvoorbereiding zelf. Bildung is niet iets afzonderlijks naast beroepsvoorbereiding of gekoppeld aan bepaalde algemeen vormende vakken.

Voorts argumenteerden zij dat Bildung kritischer en mondiger maakt, ook *maatschappij-*kritischer en *politiek* mondiger. Berufsbildung bereidt de leerling zodanig voor op beroepstaken dat hij er niet door geleefd zal worden, maar er juist vrij en kritisch tegenover kan staan, dat hij de relaties tussen beroepsuitoefening en de maatschappelijke en culturele context begrijpt. Zulk onderwijs oefent op organische wijze kritisch burgerschap.¹⁰ Bildung in beroepsonderwijs is dus per definitie burgerschapsvorming.

Het is ongeveer deze (laten we zeggen) extra kritische idee van Bildung die in Duitsland in de tweede helft van de 20ste eeuw gemeengoed werd in progressieve kring. Maar ondanks de ruime weerklank van de beroepsonderwijsfilosofie van auteurs als Dewey, Spranger en Kerschensteiner ontwikkelde het beroepsonderwijs in de praktijk zich niet overeenkomstig dit Bildungsideaal. Het werd geen pioniersgebied voor reformonderwijs en het was en bleef sterk georiënteerd op beroepscompetenties: verwerving van beroepsspecifieke kennis en vaardigheden. De voorbereiding op beroepstaken stond voorop. Algemene vorming

⁷ Piet van der Ploeg (2019). Dewey and Citizenship Education: Schooling as Democratic Practice, in Andrew Peterson, Garth Stahl and Hannah Soong (Eds.). *The Palgrave Handbook of Citizenship and Education*.

⁸ Verschillende tradities van Bildung (o.a. Romantiek, Neo-humanisme, Hegelianisme) komen ondanks alle verschillen hierin nagenoeg overeen. Alleen de Duitse Mystiek hield er een ander begrip van Bildung opna: Bildung was de zelfvorming naar het beeld van God, vooral op de vorming van gezindheid en geweten gericht.

⁹ Piet van der Ploeg (2016). Dewey versus ‘Dewey’ on democracy and education. *Education, Citizenship and Social Justice*, 11 (2), 145-159. Georg Kerschensteiner (1910). Berufs- oder Allgemeinbildung?, in: Georg Kerschensteiner (Hrsg.). *Grundfragen der Schulorganisation. Eine Sammlung von Reden, Aufsätzen und Organisationsbeispielen*. Leipzig: Teubner Verlag, 23-43.

¹⁰ Piet van der Ploeg 2016.

gebeurde wel, maar in de marge en bleef meestal beperkt tot reken en taal. Aandacht voor kritisch denken, ethiek, burgerschap en dergelijke was nihil of minimaal.

Aan het eind van de twintigste eeuw wijzigt het speelveld zich ingrijpend. Bildung wordt aantrekkelijker voor het beroepsonderwijs juist *door* de sterke focus op beroepscompetenties. Maatschappelijke ontwikkelingen zorgen ervoor dat het in steeds meer beroepen steeds belangrijker wordt om flexibel, initiatiefrijk en creatief te zijn, open te staan voor verandering en effectief te kunnen omgaan met onzekere factoren, sociaal en cultureel responsief te zijn. Dat vraagt van het beroepsonderwijs meer en meer aandacht voor algemene vaardigheden, bijvoorbeeld kritisch denken, onderzoeken, probleem oplossen, zelfsturing, zelfreflectie, samenwerken en leren-leren, en algemene disposities zoals openheid, ondernemendheid en context- of ecologisch bewustzijn, en minder aandacht voor vakspecifieke kennis en vaardigheden. De nodig geachte vernieuwing lijkt inderdaad op een wending richting Bildung.¹¹ Maar het is nog geen Bildung in de zin van Dewey, Spranger en Kerschensteiner, niet zolang heterogene eisen (met name wat het beroep eist en wat maatschappelijke omstandigheden eisen) in dit alles doorslaggevend zijn. Het blijft een soort half-Bildung.

Leren kritisch denken is een duidelijke graadmeter. In het beroepsonderwijsbeleid is kritisch denken een cruciaal doel, maar het staat als een soort zoveelste 21ste eeuwse vaardigheid vooral in dienst van beroepsmatige en maatschappelijke efficiency. Tekenend is de wijze waarop de wet het formuleert.

Wettelijk wordt leren kritisch denken uitdrukkelijk in dienst gesteld van beroepsmatige en maatschappelijke efficiency. Het is ondergeschikt aan Loopbaan en Burgerschap: “in dat kader (van Loopbaan en Burgerschap) is het van belang dat deelnemers kritische denkvaardigheden ontwikkelen”. Kritisch denken wordt getypeerd in termen van zich adequaat informeren: zakelijk, divers en reflexief.

Bij Loopbaan gaat het erom dat de student voor zijn eigen werk zorgt: employability en ondernemerschap. Hij leert verantwoordelijkheid te voelen en te dragen voor het krijgen, hebben en houden van werk, zelfredzaam te worden tegenover werkgevers, bedrijf, organisatie en arbeidsmarkt, flexibel en doeltreffend inspeland op de aard van het werk en de werkomstandigheden en op de aard en omvang van de werkgelegenheid en vooral ook veranderingen daarin.

Bij Burgerschap gaat het erom dat de student leert om verantwoordelijkheid te voelen en te dragen voor zijn eigen stijl van leven en samenleven. De wettekst verdeelt en beschrijft het leven en samenleven in vier domeinen (ongeveer politiek/recht, arbeid/consumptie, sociaal/cultureel en gezondheid/veiligheid). In de kenschets van de domeinen klinkt de norm van maatschappelijke efficiency door: optimaal functioneren, jezelf en anderen tot nut en zeker niet tot last zijn, zorg

¹¹ Vergelijk de Duitse beroepsonderwijspedagoog Andreas Schelten. Vgl. Andreas Schelten (2005). Berufsbildung ist Allgemeinbildung. Allgemeinbildung ist Berufsbildung. *Die berufsbildende schule*, 57 (6), 127-128; Andreas Schelten (1991). *Einführung in Berufspädagogik*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

dragen voor eigen welzijn en welvaren, rekening houden met anderen (inclusief respect en tolerantie), risicogedrag mijden, je schikken naar bestaande procedures en structuren enzovoort.

Kritisch denken in verband met Loopbaan past keurig bij de veranderende arbeidsomstandigheden en arbeidsmarkt. Kritisch denken in verband met Burgerschap past keurig in het communair neoliberale burgerschapsbeleid van de overheid sinds begin twintigste eeuw.¹² De overeenkomsten met Bildung zijn daarom bedrieglijk. Bildung vraagt meer, zeker van kritisch denken. Meer in de zin van verdieping en verbreding en meer in de richting van emancipatie. Het moet en kan kritischer. Dit kan in de praktijk niet anders dan door de samenhang tussen leren kritisch denken en burgerschapsvorming recht te doen en beide te integreren in de beroepsvoorbereidende onderdelen van het beroepsonderwijs. Ziedaar: *Berufsbildung* zoals Dewey, Kerschensteiner en Spranger al voorstonden.

Hieraan werken we in de NRO-Werkplaats Democratisering van Kritisch Denken.

Voor aanstalten zie bijv. “Kritisch denken in burgerschapsvorming, Bildung en beroepsonderwijs” (Piet van der Ploeg, 2020):

[https://www.academia.edu/45684958/Kritisch denken in burgerschapsvorming Bildung en beroepsonderwijs](https://www.academia.edu/45684958/Kritisch_denken_in_burgerschapsvorming_Bildung_en_beroepsonderwijs)

Voor kader zie: <https://werkplaatsburgerschap.nl>.

---

¹² Piet van der Ploeg (2020). *Burgerschapsvorming in tijden van communair neoliberalisme*. Te vinden op: <https://xs4all.academia.edu/PietvanderPloeg>